

تحول حوزه

از منظر شهید صدر*

مهدی امیدی*

از منظر شهید صدر اصلاح بنیادهای نظری یکی از شروط اصلی تحول در حوزه‌های علمیه است. در حوزه‌های علمیه سه طیف فکری با سه بنیاد نظری متمایز وجود دارند. نگارنده با نقد دو رویکرد نخست به اثبات رویکرد سوم می‌پردازد که در این نوشتار می‌خوانید.

● سه طیف فکری حوزه

«دنیاگرای مصلحت‌جو» که چشم‌ودل به دنیا داده و منطق او منطق منفعت است.

نقد: از نظر شهید صدر این رویکرد اگر برای افراد عادی آن‌هم در حیطه مباحات روا باشد برای عالمان دین که امانت‌داران انبیا و دین‌الهی هستند پذیرفته نیست. منطق رفتار علمای دین بر دو اصل استوار است: (الف) اطاعت در دایره واجبات و محرمات؛ (ب) انطباق با اقتضائات امانت‌بزرگ الهی.

«دنیاگرایز معناگرا» که چشم‌ودل از دنیا بریده و منطق او منطق گریز از دنیا و واگذاری امور دنیا به اهل دنیا است.

نقد: دنیا از نظر شهید صدر امری ناچیز نیست، زیرا مزرعه تبلیغ و دعوت است. دین نباید وقف عده‌ای خاص باشد بلکه باید نور آن تمام زمین را فراگیرد. باید با اهل دنیا کارکرد و تعامل کرد تا دین پیروز شود و باید مردم را از ظلمت نجات داد. (این دو رویکرد زمینه

لازم را برای سکولاریزه کردن حوزه‌های علمیه فراهم می‌سازند).

«دنیانگر تکلیف‌گرا» که چشم خود را به روی دنیا باز نگاه داشته و دل به دین و عالم معنا داده است و به تکلیف دینی خود عمل می‌کند.

به نظر شهید صدر این رویکرد، منطق علمای دین است. خطر و سختی دین‌داری

در همین است که در لغزش‌گاه‌ها حرکت کنیم اما نلغزیم. اگر کسی در این رویکرد پیروز شود از صدیقین بالاتر است و اگر مردود شود لایق این مرتبه نبوده است. در این رویکرد مصلحت فردی با مصلحت دین و بالعکس هماهنگ می‌شود و دو قطب ممزوج می‌شوند. وحدت یا اتحاد متعلق تبلیغ و مبلّغ رخ می‌دهد که حافظ جمع در شکست و پیروزی است و باعث وحدت در دست‌آوردها و منافع و وحدت در آرزوها و رنج‌ها می‌شود.

مسئولیت‌پذیری در رویکرد «دنیانگری تکلیف‌گرا» دارای دو ویژگی است: ۱. مبلّغ با چراغ تبلیغ راه خود و دیگران را روشن می‌سازد؛ ۲. خود را نمی‌بیند و دین را می‌بیند و به مصالح و مفسد راه می‌اندیشد و دنیا را در قالب ایجابی می‌بیند و راه را واسطه (معنای حرفی) و دین را اصیل (معنای اسمی) می‌بیند.

● ویژگی‌های دنیانگری تکلیف‌گرا

ویژگی‌های عمل براساس نگاه ایجابی به دنیا در دنیانگری تکلیف‌گرا از نظر شهید صدر عبارتند از: پاک‌ی و طهارت وسیله؛ این امر که برای رسیدن به مقصود دین با توجه به شرایط اقتضائات و نوع مشکلات مسیر از ابزارهای پاک استفاده شود موافق با روح دین و مقوله امانت است.

دنیا از نظر شهید صدر امری ناچیز نیست، زیرا مزرعه تبلیغ و دعوت است. دین نباید وقف عده‌ای خاص باشد بلکه باید نور آن تمام زمین را فراگیرد. باید با اهل دنیا کارکرد و تعامل کرد تا دین پیروز شود و باید مردم را از ظلمت نجات داد. (این دو رویکرد زمینه لازم را برای سکولاریزه کردن حوزه‌های علمیه فراهم می‌سازند).

پرهیز از عناوین ثانوی احکام تا حد مقدور: به صرف این که حکم ثانوی سود و منفعت شخصی یا گروهی را در پی دارد نباید از احکام اولیه دست کشید. باید انسان عالم با مسائل از روی احتیاط برخورد کند و تا دلیل مستحکم یافت نشود از حکم اولی نباید عدول نماید. ترجیح مصلحت دین بر مصالح شخصی (و گروهی) در تزامات: وحدت مبلغ و دین همواره ثابت است. در این جاست که جوهره فرد

مصلحت جو از فرد تکلیف گرا تمایز می یابد تکلیف گرایان دین را بر خود ترجیح می دهند. در لحظات تزام است که هویت ها آشکار می شود. حسابرسی همیشگی: دنیا باید عرصه عمل باشد نه انگیزه عمل. انسان در ارزیابی از خود در قبال رفتار و اقدام خویش احساس مسئولیت خواهد داشت. باید به انگیزه مصلحت توجه کرد که برای دین است یا شخص خود، لذا باید در اندیشه و انگیزه تفکر و تأمل کرد. بزرگ ترین لذت آن است که انسان بار امانت را به مقصد برساند. این لذت مایه آرامش واقعی است و کسب رضای خدا غایت نهایی. به باور شهید صدر، سه نوع رویکرد به علم دینی در قبال عمل اجتماعی وجود دارد.

ایشان با نقد دو رویکرد نخست، به اثبات دیدگاه سوم می پردازد.

علم گرایی محض: اصالت پژوهش علمی فقهی بر عمل اجتماعی.

نقد: به نظر شهید صدر تمرکز بر حیطه نظر و نادیده گرفتن مقام اجرا به شکل گیری علم و عالم به عمل خواهد انجامید. تعمیق علم باید با نظر به واقعیت همراه باشد. هم باید عالم بود هم مبلغ و داعی به اسلام. علم باید ناظر به زندگی باشد نه منقطع از آن. عالم نورافکن است نه اختلاس گر علم.

عمل گرایی محض (رویکرد سلبی به علم): تقدم عمل اجتماعی بر پژوهش علمی - فقهی نقد: تمرکز بر اقدام و اجرا بدون چراغ علم و نظر نشانه بی مایگی است. نظر به واقع باید با تعمق علنی همراه باشد. زندگی باید آگاهانه و آگاهی بخش باشد نه عوام فریبانه و نه جاهلانه.

علم گرایی هدف مند: تعمق علمی همراه با عمل اجتماعی عالمانه (امدادسانی آگاهانه) علم ورزی اقتضای مسئولیت پذیری در برابر امت است. رهاساختن بشر از جاهلیت مدرن و تمدن پوشالی غرب و نیز توجه دادن بشر به اسلام نجات بخش و رافع معضلات ضروری است. امت اسلام هم جزیی از جهان در حال سقوط است، زیرا متمسک به ریسمان الهی نیست.

نگاه امت به حوزه، نقشه هوشمندانه ولی عصر علیه السلام است. حوزه طلایه‌دار مسئولیت‌های دینی و پایگاه رهبری امت است. تعمق فقهی، قدرت تربیتی و آگاه‌سازی دارد. تعمق فقهی از یک سو، زمینه‌ساز ارائه مفهوم صحیح از اسلام و به‌دست آوردن ابزار مناسب برای نمایندگی از اسلام است و از سوی دیگر، قدرت اجتماعی برای تربیت و آگاه‌سازی عمومی است.

● سه نوع مواجهه در برابر سازمان دهی حوزه شهید صدر بر این باور است که تحول در حوزه مخالفان و موافقانی دارد. در میان موافقان تغییر برخی صرفاً به تغییرات سطحی نظر دارند و تحول عمده را بر نمی‌تابند. از این رو سه گروه را در مواجهه با تحول برمی‌شمارد:

مخالفان تحول: تغییر ساختار را فاقد اصول فقهی قابل قبول می‌دانند؛ موافقان منفعل: تنها به اصلاح روش‌ها، دروس و وظایف نظر دارند؛ موافقان فعال: تحول را یک

امر بدیهی و ضروری می‌دانند و آن را ابزاری در جهت دستیابی به رسالت حوزه می‌دانند و معتقدند که سامان‌دهی باید معطوف به آگاهی بخشی به امت باشد.

اصلاح سه مرحله‌ای حوزه

تحول با محوریت فقه

● فقه آئینه و مظهر محسوس اسلام

فقه به‌عنوان کاری علمی آئینه، چهره، معرّف و مظهر خارجی محسوس است که تا به امروز احکام، مفاهیم و قوانین شریعت در آن بازتاب یافته است. هرچه آئینه صاف‌تر باشد اسلام بازتاب بهتری خواهد یافت و نجات بخشی آن واضح‌تر خواهد شد.

فقه از لحاظ کیفی (عمق شیوه استنباط، دقت روش‌های فقهی - عمق مسائل فقهی) پیشرفت کرده است و از لحاظ کمی باید پیشرفت کند، چون بازتاب مسائل صدها سال قبل است.

برای خارج ساختن امت از مستی افکار جاهلی تمدن غرب نیازمند جذابیت هستیم. جذابیت در این است که دین را به شکل جامع، فراگیر با احاطه و توانمند آن در قالب فقه اسلامی (به‌طور کمی و کیفی، عمودی و افقی) ارائه کنیم. فقه باید در سطح نیازهای این جهان و مشکلات آن بسط و گسترش یابد. این کار فقهایی است که در امتداد عمودی به اوج فقه رسیده باشند.

● باید ساختار و ساختمان فقه گسترش یابد (فقه نظامات) فقه ابزار شرعی نمایندگی اسلام است و قدرت اجتماعی برای روشن‌گری و مشارکت را افزایش می‌دهد.

● برای خارج ساختن امت از مستی افکار جاهلی تمدن غرب نیازمند جذابیت هستیم. جذابیت در این است که دین را به شکل جامع، فراگیر با احاطه و توانمند آن در قالب فقه اسلامی (به‌طور کمی و کیفی، عمودی و افقی) ارائه کنیم. فقه باید در سطح نیازهای این جهان و مشکلات آن بسط و گسترش یابد. این کار فقهایی است که در امتداد عمودی به اوج فقه رسیده باشند.

عملیات اجرایی اصلاحات حوزوی طبق نظر شهید صدر در سه سطح صورت خواهد پذیرفت:

زمینه‌سازی تحول در حوزه‌ای کوچک و آگاه برای پرورش بذر اولیه اصلاح؛ اجرای اصلاحات در آن حوزه کوچک و سیطره‌بخشیدن اصلاحات حوزه کوچک بر حوزه مادر.

حوزه را به دو اعتبار می‌توان مورد توجه قرار داد: ۱. اعتبار فی نفسه و در معنای اسمی به عنوان مجموعه‌ای از افراد و اشخاص؛ ۲. اعتبار لغیره و در معنای حرفی به عنوان راهبری امت اسلامی.

لوازم اصلاح حوزه

ضرورت توجه به جنبه تکلیفی حوزه (هدایت امت) در فرآیند اصلاح (برتری ارزش نقش بر شخص)؛

نگاه به حوزه به عنوان دستگاه اسلامی و وجود فعال در خدمت اسلام و امت اسلامی؛

ضرورت همگامی تربیت وجود شخصی با تربیت وجود تکلیفی (عمل شخصی و عمل تکلیفی) / صالح بودن شخص از حیث فردی و تکلیفی / عدالت شخصی و عدالت تکلیفی).

● **مسئولیت‌های حوزه در باره امت**
تبیین نظری تمامی ابعاد اسلام: در حیطه فرد، خانواده،

جامعه و حکومت.

دفاع نظری از اسلام در برابر شبهات و مقایسه مکاتب با توان‌مندی‌های اسلام
دفاع عملی از اسلام با اقامه و اجرای احکام اسلام جهت حفظ عینی اسلام در اندیشه، قوانین و رفتار.

● وضعیت اسلام عینی

(الف) در دوران پیشاستعمار با مشکلات فردی و راه‌حل‌های فردی همراه بود.

(ب) اما در دوره پسااستعمار انحرافات بنیادین اومانیستی و الحادی است. از این رو راه‌حل نیز باید بنیادین و مبنایی باشد. وضعیت اخیر باعث شده است که یک شخص مسلمان در وضع فردی خود مسلمان باشد و لی در وضع اجتماعی غیرمقید به اسلام

باشد. در این وضع طبیعت گرایش رایج و سیاست فکری، عملی و اجتماعی، فرهنگ حاکم (اومانیستی) است.

- باید درجه‌ای از آگاهی و ورع و تقوا را به افراد منتقل کنیم که احساس جانبازی و مرگ‌طلبی برای اسلام در آن‌ها برانگیخته شود.

فرآیند اصلاح حوزه

فرآیند اصلاح حوزه از نظر شهید صدر باید از رسالت حوزه آغاز و به عینیت اسلام در متن اجتماع گسترش یابد. از این رو لازم است

آرای شهید صدر در باب تحول حوزه اگرچه ممکن است با تأملاتی همراه باشد، اما اهتمام ایشان به ضرورت تحول در حوزه با نظر به مأموریت دین، نگاه دانشی و اجتهادمحور به تحول، قراردادن حلقه ارتباط تمدنی و امتی بر پایه فقه، ضرورت همگامی حوزه با نظام اسلامی، ضرورت نظریه‌اجرای حکم در مرحله استنباط حکم، توجه ویژه به فقه توسعه؛ نکات کلیدی و دقیقی است که شهید صدر در مقام یک مرجع عالی مقام حوزوی و تحول خواه بدان نظر دارند.

ممکن است با تأملاتی همراه باشد، اما اهتمام ایشان به ضرورت تحول در حوزه با نظر به مأموریت دین، نگاه دانشی و اجتهادمحور به تحول، قراردادن حلقه ارتباط تمدنی و امتی بر پایه فقه، ضرورت همگامی حوزه با نظام اسلامی، ضرورت نظر به اجرای حکم در مرحله استنباط حکم، توجه ویژه به فقه توسعه؛ نکات کلیدی و دقیقی است که شهید صدر در مقام یک مرجع عالی مقام حوزوی و تحول خواه بدان نظر دارند.

پی‌نوشت:

* دانشیار گروه علوم سیاسی مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

مراتب شناختی و تکلیفی زیر مورد توجه قرار گیرد.

بازنگری در ماهیت حوزه

توجه به جنبه تکلیفی حوزه در قبال امت در فرآیند اصلاح (نه جنبه ذاتی حوزه) ترجیح مصالح عمومی بر مصالح افراد حوزوی. شناخت امت (تحولات فکری، ارزشی و رفتاری) پایه اصلاح جدید تکلیفی است. دفاع از وجود نظری اسلام با به کارگیری روش‌های متنوع گفت و گو، مناظره و.... (دفاع از وجود عینی اسلام: الف) با ترغیب افراد به رعایت احکام فردی؛ ب) با احکام و قوانین مرتبط با اجتماع؛ ج) عرضه اعتقادات و باورهای اسلامی). آرای شهید صدر در باب تحول حوزه اگرچه